

РЕСПУБЛИКАМИЗДА МАҲАЛЛИЙ ҚОРАМОЛЛАР МАҲСУЛДОРЛИГИНИ
ОШИРИШ ВА НАСЛДОРЛИК СИФАТИНИ ЯХШИЛАШНИНГ АСОСИЙ
ОМИЛЛАРИ

Турдиқулов Тоирқул

Қишлоқ хўжалик фанлари номзоди, доцент.

Гулистон давлат университети, Гулистон ш. e-mail: tairkul@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7342295>

Аннотация. Мазкур мақолада республикаimizдаги мавжуд маҳаллий-абориген қорамолларининг наслдорлик сифатини яхшилаш, сут ва гўшт маҳсулдорлигини кўпайтириши натижалари тўғрисидаги маълумотлар келтирилган. Унга кўра Австрия давлатидан олиб келинган голитино-фриз зотига мансуб ҳамда Ўзбекистон наслчилик корхонасида насли уруғ олиши учун парвариши қилинаётган бушув зотли насли буқаларнинг музлатилган уруғи билан фермер хўжаликлари, қишлоқ хўжалик корхоналари ва аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларига қараши маҳаллий сигирлар ректо-цервикал усулида сунъий уруғлантирилди.

Соф зотли урчитиши ва зотлараро чатиштириши йўли билан олинган биринчи авлод вакилларининг тирик вазни, ўсиши ва ривожланиши ўрганилди. Тажриба давомида олинган маълумотлар таҳлил қилиниб, қиёсий таққосланди. Натижада фермер хўжаликлари ва аҳоли қарамогидеги сут ва гўшт маҳсулдорлиги паст бўлган маҳаллий-абориген сигирларини голитино-фриз зотли буқалар билан чатиштириши орқали олинган биринчи авлод дурагайлари, ўсиши ва ривожланиши суъатлари бўйича соф зотли бушув ва маҳаллий-абориген тенгдошларига нисбатан ишончли равишда устунликка эга эканлиги аниқланди.

Юқорида қайд этилганлардан тегишли хулоса чиқарган ҳолда, маҳаллий қорамолларнинг наслдорлик сифатини яхшилаш, сут ва гўшт маҳсулдорлигини оширишида голитино-фриз зотли насли буқаларидан фойдаланиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Калит сўзлар: абориген, голитино-фриз, дурагай, ректо-цервикал, сунъий уруғлантириши, сут, гўшт, ўсиш, ривожланиши.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОДУКТИВНОСТИ И
УЛУЧШЕНИЯ ПЛЕМЕННЫХ КАЧЕСТВ МЕСТНОГО СКОТА РЕСПУБЛИКИ

Аннотация. В данной статье приведены сведения о результатах повышения молочной и мясной продуктивности, а также улучшения племенных качеств местных-аборигенных пород скота. С этой целью, местных-аборигенных коров, принадлежащих фермерским хозяйствам, сельскохозяйственным предприятиям и личным подсобным хозяйствам населения, искусственно осеменено ректо-цервикальным методом замороженной спермой быков-производителей голитино-фризской породы, завезенных из Австрии, и бушувской породы, выращенной в племенном предприятии Узбекистана.

Изучали живую массу, рост и развитие представителей первого поколения, полученных путем чистопородного разведения и межпородного скрещивания. Данные, полученные в ходе эксперимента, были проанализированы и сопоставлены. В результате установлено, что помеси первого поколения, полученные от скрещивания низкопродуктивных отечественных аборигенных коров с голитино-фризскими быками,

имеют достоверное превосходство над чистопородными бушувскими и местными аборигенными сверстниками по показателям роста и развития.

Исходя из вышеизложенного, целесообразно использовать быков-производителей голштино-фризской породы для улучшения племенных качеств, повышения молочной и мясной продуктивности местного скота.

Ключевые слова: *абориген, голштино-фриз, помеси, ректо-цервикал, искусственное осеменение, молоко, мясо, рост, развитие.*

THE MAIN FACTORS FOR INCREASING PRODUCTIVITY AND IMPROVING THE BREEDING QUALITIES OF LOCAL CATTLE OF THE REPUBLIC

Abstract. *This article provides information on the results of increasing milk and meat productivity, as well as improving the breeding qualities of local aboriginal cattle. For this purpose, local-aboriginal cows belonging to farms, agricultural enterprises and personal subsidiary plots of the population were artificially inseminated by the recto-cervical method with frozen sperm of bulls-producers of the Holstein-Friesian breed imported from Austria, and the Bushuev breed grown in the breeding enterprise of Uzbekistan.*

We studied the live weight, growth and development of the representatives of the first generation, obtained by pure breeding and interbreeding. The data obtained during the experiment were analyzed and compared. As a result, it was found that first generation crossbreeds obtained from crossing low yielding domestic native cows with Holstein-Friesian bulls have a significant superiority over purebred Bushuev and local native peers in terms of growth and development.

Based on the foregoing, it is advisable to use bulls-producers of the Holstein-Friesian breed to improve breeding qualities, increase milk and meat productivity of local cattle.

Key words: *aboriginal, Holstein-Friesian, crossbreeds, recto-cervical, artificially inseminated, milk, meat, growth, development.*

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 январдаги ПҚ-4576-сонли “Чорвачилик тармоғини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарорида чорвачиликнинг барча тармоқлари фаолиятини илмий асосда ташкил этиш, илмий-тадқиқот натижалари ва инновацион ишланмаларни маҳсулот ишлаб чиқариш ва наслчилик-селекция амалиётига жорий этиш ишларини йўлга қўйиш топшириқлари берилган. Мазкур қарорда белгиланган вазифалардан келиб чиққан ҳолда, республикада худудларида чорвачилик фаолиятини илмий асосда ташкил этиш, соҳанинг иқтисодий самарадорлигини юксалтириш, аҳолини гўшт ва сут маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилаш, қишлоқ хўжалик корхоналари, фермерлар ва аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларидеги чорва молларининг маҳсулдорлигини ошириш ва наслдорлик сифатини яхшилаш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидан ҳисобланади.

Мамлакатимизда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг талаб даражасида эмаслигининг асосий сабаблари қаторига, фермер хўжаликлари ва аҳолининг ёрдамчи хўжаликларидеги парваришланаётган чорва молларининг маҳсулдорлиги ва зотдорлик сифатининг пастлигини кўрсатиш мумкин.

Чорвачиликда тадбиркорликка кенг йўл очиб берилиши, ушбу мақсадлар учун давлат-тижорат банклари ҳамда хорижий инвесторлар томонидан узоқ муддатли имтиёзли

кредит маблағлари ажратилиши натижасида кейинги йилларда Германия, Австрия, Польша, Украина каби чорвачилиги ривожланган давлатлардан сут ва гўшт йўналишидаги сермахсул қорамол зотлари келтирилиб, улар учун механизациялаштирилган ва автоматизациялаштирилган замонавий комплекслар қурилмоқда. Сермахсул ҳайвонларнинг потенциал имкониятларидан тўғри ва унумли фойдаланилса, республикамиз аҳолисини чорвачилик маҳсулотларига бўлган талаб ва эҳтиёжларини тўлиқ таъминлаш билан бирга, аҳолининг турмуш даражасини кўтариб, саломатлигини яхшилаш ва фаровонлигини оширишга эришиш мумкин.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Республикамизда боқилаётган қорамолларнинг наслдорлик сифатини яхшилаш ва маҳсулдорлигини оширишнинг қисқа ва иқтисодий жиҳатдан самарали йўллари билан бири, сигир ва ғуножинларни сермахсул, наслдорлик сифати бўйича текширилган буқаларнинг уруғлари билан сунъий урчитиш усулидан кенг фойдаланишдир.

Сунъий уруғлантириш усулининг афзаллик томонлари шундаки, табиий усулда бир бош буқа билан йил давомида 30-40 бош, кўпи билан 60-80 бош сигирлар урчитилса, сунъий уруғлантириш усулини қўллаганда 800-1000 бош сигирларни урчитишга эришилади. Адабиёт маълумотларида келтиришича репродуктив қобилияти юқори бўлган сермахсул битта буқа билан йил давомида 20 000 бош она молларни сунъий уруғлантириш мумкин [2].

Сунъий уруғлантириш усули билан дунё бўйича ҳар йили 100 млн дан ортиқ сигирлар урчитилмоқда. Чехия, Словения, Дания, Финландия, Венгрия каби давлатларда 100 % сигирлар сунъий уруғлантириш усули билан урчитилади. Бу кўрсаткич Францияда 95 %, Германия ва Польшада 90 % ни ташкил этади. АҚШ да ушбу усулдан фойдаланиш натижасида кейинги 20 йил ичида сут ишлаб чиқариш ҳажми 30 % га ошди [1].

Сунъий уруғлантириш усулидан кенг фойдаланиш натижасида кўй зотларини сифат жиҳатдан яхшилашга ва такомиллаштиришга эришилди. Жумладан, чорвачилик хўжаликларида сунъий уруғлантиришни оммавий қўлланилиши натижасида қисқа муддатда дағал жунли кўйлар майин ва яриммайин жунли кўй зотларига айлантилди, мўйнали ва пўстинбоп кўйлар сони кескин кўпайтилди, кавказ, олтой, ставрополь зотли майин жунли, гўшт-ёғ-жун йўналишидаги тожик зоти, республикамизда эса оҳангорон типидagi яриммайин жунли-гўштбоп кўйлар гуруҳи яратилди [1, 4].

Сунъий уруғлантириш орқали ҳайвонларда трихомоз, бруцеллез, вибриоз каби кўплаб юқумли ва юқумсиз касалликларнинг олдини олишга эришилади. Бундай касалликлар оқибатида сигирлар узоқ йиллар давомида бепушт бўлиб қолади ва чорвачиликка катта иқтисодий зарар етказди. Шунингдек, хўжаликда ҳайвонларни урчитиш мақсадида наслдорлик сифати текширилмаган, генотипи номаълум бўлган буқаларни йиллар давомида асраш зарурати қолмайди, натижада уларга ортиқча ем-хашак сарфлаш ва боқиш учун харажатлар ҳажми қисқаради. Селекция ишларида дурагайлик кучи ва гетерозислик эффектидан фойдаланиш имконияти кенгайди, шу билан бирга инбридинг (яқин қариндош ҳайвонларни ўзаро урчитилиши) ҳолатлари назорат қилиб борилади ва зарарли оқибатларининг олди олинади [3].

Республикамизнинг қишлоқ хўжалик корхоналари, фермер хўжаликлари ва аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларида боқилаётган чорва молларининг асосий қисмини маҳаллий – абorigен зотлар ҳамда бушуев зотига мансуб қорамоллар ташкил

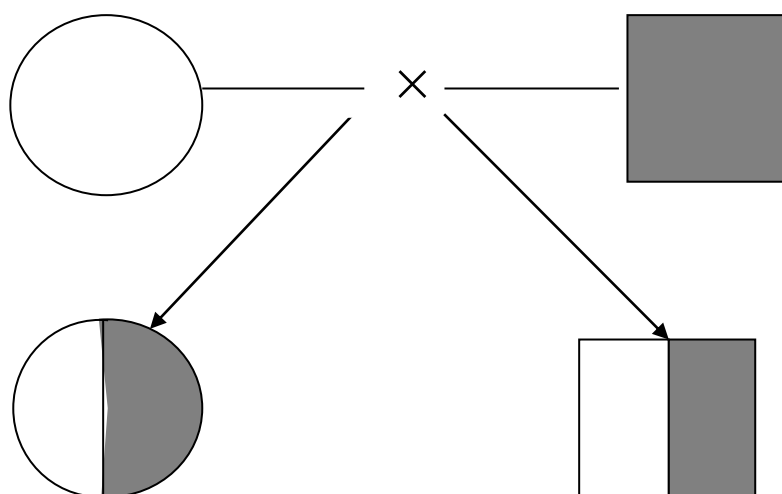
этади. Улар маҳаллий табиий-иқлим шароитга яхши мослашганлиги, ҳар хил қон-паразит касалликларига чидамлилиги ва сутининг серёғлилиги билан ажралиб туради. Лекин, сут ва гўшт маҳсулдорлиги, вазни, ўсиш жадаллиги ва тез етилувчанлик каби муҳим селекция белгилари бўйича Европа давлатларидан келтирилган қора-ола, швиц, голштино-фриз зотларига нисбатан анча орқада қолади. Шуларни эътиборга олиб, қишлоқ хўжалик корхоналари, фермер хўжаликлари ва аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларида боқилаётган маҳаллий-абориген зотлари ва бушуев зотли қорамолларнинг сут ва гўшт маҳсулдорлигини кўпайтириш, тез етилувчанлик ва ўсиш суръатларини жадаллаштириш мақсадида дунёдаги сермаҳсул қорамол зотларидан фойдаланиш чоралари кўриломда [3, 5] .

Тадқиқот объекти ва методи. Австрия давлатидан олиб келинган Стер, Гоксо, Гомер ва Рува лакабли насли буқалар ҳамда Сирдарё вилоятининг Сайхунобод туманидаги “Турон” фермер хўжалиги ва “Сайхун-Хўжа-Карсон сервис” чорвачилик фермасига қарашли бушуев зотли сигирлар ҳамда “Бирлашган” СИУ га қарашли “Бутунбой-Анорбой” зооветеринария пункти тасарруфидаги аҳолининг маҳаллий-абориген сигирларидан тажриба объекти сифатида фойдаланилди.

Тажриба ишларини амалга оширишда Австрия давлатидан келтирилиб, Ўзбекистон наслчилиқ корхонасида тайёрланган голштино-фриз зотли сермаҳсул насли буқаларнинг уруғи билан маҳаллий сигирлар ректо-цервикал усулида сунъий уруғлантирилди. Тажриба ҳайвонларини урчитишда соф зотли ва зотлараро чатиштириш усулларида фойдаланилди (1-расм).

Маҳаллий сигирлар

Четдан келтирилган насли буқалар

I авлод дурагайлари

1-расм. Маҳаллий сигирларни хориждан келтирилган насли буқалар билан чатиштириш схемаси.

Ҳар хил зотга мансуб бўлган эркак ва урғочи ҳайвонларни ўзаро чатиштирилиши натижасида I авлод дурагайлари олиниб, уларнинг келиб чиқиши, туғилгандаги, 6 ва 9 ойликдаги тирик вазни, ўсиши ва ривожланиши ўрганилди.

Тажриба ва назорат гуруҳидаги ҳайвонларнинг тирик вазни, ҳар хил ўсиш ва ривожланиш даврларида олинган маълумотлар ўзаро ҳамда зот андозалари билан таққосланиб, тегишли хулоса чиқарилди ва амалиётда қўллаш учун тавсиялар берилди.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг муҳокамаси. Австрия давлатидан олиб келинган Стер, Гоксо, Гомер ва Рува лақабли насли буқаларнинг келиб чиқиши, шажарасидаги аждодларининг маҳсулдорлик кўрсаткичлари таҳлил қилинганда, Стер лақабли голштино-фриз зотига мансуб насли буқанинг онасидан соғиб олинган сут миқдори 2-лактацияда 11562 кг, сутининг ёғлилиги 4,08 %, Гоксо лақабли, элита-рекорд синфига мансуб насли буқа онасининг сут маҳсулдорлиги тегишлича - 14450 кг ва 3,87 %, швиц зотига мансуб Гомер лақабли насли буқа онасининг сут маҳсулдорлиги 11059 кг, сутининг ёғлилиги 5,30 %, симментал зотига мансуб Рува лақабли насли буқанинг онасидан 4-лактацияда соғиб олинган сут – 11579 кг, сутининг ёғлилиги – 4,35 % ни ташкил қилганлиги маълум бўлди.

Тажриба ҳайвонларини сунъий уруғлантириш натижалари таҳлил қилинганда, узок вақт давомида суюқ азотда -196 °С да сақланишига қарамасдан, музлатилган уруғларнинг сифати ва тухум ҳужайраларини оталантириш қобиляти пасаймаганлигини кўриш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Тажриба ҳайвонларини сунъий уруғлантириш натижалари

Хўжаликлар	Сунъий уруғлантирилди(бош)	Шундан оталанди					
		биринчи қочиришда		иккинчи қочиришда		учинчи қочиришда	
		бош	%	бош	%	бош	%
“Турон” ф/х	126	86	68,2	38	30,2	2	1,6
Сайхун-Хўжа Карсон сервис	64	44	69	17	26,3	3	4,7
Аҳолининг ёрдамчи хўжалиги	79	60	75,9	12	15,2	7	8,9
Ж а м и	269	190	70,6	67	24,9	12	4,5

Жадвал маълумотларига кўра, “Турон” фермер хўжалигига қарашли чорвачилик фермасида тажриба давомида жами 126 бош сигирлар сунъий уруғлантирилиб, шулардан 86 боши (68,2 %) биринчи, 38 боши (30,2 %) иккинчи ва 2 боши (1,6 %) учинчи марта сунъий уруғлантиришда оталанди. “Сайхун-Хўжа-Карсон сервис” чорвачилик фермасида эса жами 64 бош сунъий уруғлантирилган сигирларнинг оталаниши тегишлича, 44 бош (69 %), 17 бош (26,4 %) ва 3 бош (4,7 %) ни ташкил қилди.

“Бутунбой-Анорбой” зооветеринария пунктида аҳолининг ёрдамчи хўжалигига тегишли бўлган жами 79 бош сигир ва ғуножинлар ректо-цервикал усулида сунъий уруғлантирилиб, шундан 60 боши (75,9 %) - биринчи урчатишда, 12 боши (15,2 %) – иккинчи ва 7 боши (8,9 %) учинчи урчатишда оталантиришга эришилди.

Сунъий уруғлантиришдан олинган дурагай авлодларнинг ўсиши ва ривожланиши кузатиб борилди. Унда бузоқларнинг тирик вазни, туғилгандан кейинги 6, ва 9 ойлик ёшидаги абсолют, бир суткалик ва нисбий ўсиш суръатлари назорат қилиб борилди (2-жадвал).

2-жадвал

Ҳар хил зот ва зотдорликка мансуб ёш молларнинг ўсиш ва ривожланиш динамикаси

Зоти ва зотдорлиги	Жинси	Туғилгандаг и вазни, кг	6-ойлигида				9-ойлигида			
			вазни, кг	абсолют ўсиши, кг	Г	К	ўсиши, нисбий ўсиши, %	вазни, кг	абсолют ўсиши, кг	Г
Маҳаллий-абориген	♂	22,7	111	88	486	387	164	142	502	654
	♀	17,3	81	64	354	368	124	107	378	618
Соф зотли бушуев	♂	27,2	136	109	602	401	215	188	664	691
	♀	22,4	109	87	481	388	167	145	512	647
½ Голштино-фриз×абориген	♂	28,6	173	120	663	420	231	202	714	706
	♀	25,4	128	102	564	402	195	170	601	669

2-жадвал маълумотларининг таҳлили шуни кўрсатадики, тажрибадаги ёш хайвонларнинг туғилгандан кейинги 6 ва 9 ойлик ўсиш даврларида энг юкори кўрсаткич голштинофриз×абориген биринчи авлод дурагайларида қайд этилди.

Мазкур гуруҳга мансуб эркак ва урғочи бузоқлар соф зотли бушуев тенгдошларига нисбатан дастлабки 6 ойлик ўсиш даврида тегишлича - 11 ва 15 кг абсолют, 61 ва 83 г суткалик, 19 ва 14 % нисбий ўсиши жадаллашганлиги аниқланди. Бу борада энг паст кўрсаткич маҳаллий-абориген эркак ва урғочи бузоқлар гуруҳида юз берди. Уларда туғилганидан 6 ойлик ёшигача бўлган давр оралиғида жами 88 кг абсолют, 486 г кундалик ва 387 % нисбий ўсиш кузатилиб, голштино-фриз×абориген дурагай тенгдошларидан - 26,7 %, соф зотли бушуев вакилларида - 19,3 % орқада қолди.

Тажрибадаги бузоқлар тирик вазни, ўсиши ва ривожланиши бўйича сут йўналишидаги насли қорамолларга кўйилган зот андозаси талабларига тўлиқ жавоб бера олди. Жумладан, “Бутунбой-Анорбой” зооветеринария пункти орқали аҳоли сигирларини сунъий уруғлантиришдан олинган букачаларнинг 6 ойлик ёшидаги тирик вазни 163 кг, таначалариники - 147,1 кг ни ташкил қилиб, зот андозаси талабларига нисбатан тегишлича – 8,7 ва 13,1 % га оғир эканлиги маълум бўлди. Худди шундай кўрсаткич “Турон” фермер хўжалигида ҳам қайд этилди. Мазкур фермер хўжалиги бушуев зотли қорамолларни кўпайтиришга ихтисослаштирилган наслчилик хўжалиги ҳисобланади ва хўжаликдаги она моллар шу зотга мансуб бўлган насли буқаларнинг уруғи билан соф зотли урчитиш усулида кўпайтирилмоқда.

Бушуев зотли қорамоллар сут йўналишига ихтисослаштирилган бўлиб, ёш молларни парваришlashда шу йўналишига хос бўлган ҳайвонлар етилиб чиқишига алоҳида эътибор берилади. Бундай типга хос ҳайвонларнинг тана тузилиши чўзанчоқ ва учбурчаксимон шаклга эга бўлиши, териси юқа, силлиқ ва эластиксимон, суяклари енгил, ихчам, пишиқ ва серҳаракатчанлиги билан характерланади. Шу боисдан ёш молларнинг ўсиши ва ривожланишини ўрганишда, гавданинг айнан шу қисмларини ифодаловчи: яғрин баландлиги, гавданинг қия узунлиги, кўкрак айланаси каби ўлчамлари ҳисобга олинди. Ушбу тана қисмларини ўлчаш натижалари шуни кўрсатдики, “Турон” фермер хўжалигида туғилган бузоқлар, “Бутунбой-Анорбой” зооветеринария пункти томонидан аҳоли сигирларини частиштириш натижасида олинган бузоқларга нисбатан бирмунча йириклик қилсада, гавдасининг узунлиги, кўкрак айланаси, кўкрак чуқурлиги ва ҳайвонларнинг суяқдорлигини белгиловчи – поча айланаси ўлчами бўйича нисбатан паст кўрсаткични ташкил қилди. Шу билан бирга “Турон” фермер хўжалигидаги буқачалар гуруҳида дастлабки 6 ойлик ўсиш даврида яғрин баландлиги, гавданинг қия узунлиги, кўкрак айланаси, кўкрак чуқурлиги ўлчамлари бўйича “Бутунбой-Анорбой” зооветпунктида олинган тенгдошларига нисбатан 2,1-14,1% жадал ўсганлиги кузатилди.

Хулоса. Тажриба натижалари бўйича олинган маълумотлар асосида қуйидаги хулосага келиш мумкин:

1. Қорамолчиликда сут ва гўшт маҳсулотлари ишлаб чиқаришни жадаллаштириш, ҳайвонларнинг наслдорлик сифатини яхшилашда чет давлатлардан келтирилган, сермаҳсул насли буқаларнинг ирсий қобилиятларидан унумли фойдаланган ҳолда, барча тоифадаги хўжаликларда ректо-цервикал усулида сунъий уруғлантиришни кенг жорий қилиш мақсадга мувофиқдир;

2. Хўжаликларда олиб борилган тажрибаларда ёш молларнинг дастлабки ўсиш ва ривожланиш даврларида голштино-фриз×абориген биринчи авлод дурагайларида абсолют, бир суткалик ва нисбий ўсиш суръатлари бўйича энг юқори кўрсаткич қайд этилганлиги, уларнинг тез етилувчанлиги ва гўшторлик белгиларининг яхши ривожланганлигидан далолат беради.

REFERENCES

1. Артомонов В.А. – Биотехнология агропромышленному комплексу. М., “Наука”, 1989. -160 с.
2. Икрамов Т.Х. – Чорвачилик асослари. Т., “Ўқитувчи”, 1996, 248 б.
3. Юсупов С.Ю. ва б. – Чорвачиликда музлатилган уруғдан фойдаланишнинг замонавий технологияси. Самарқанд, 2007, 22 б.
4. Турдиқулов Т., Эрназаров А. – Биотехнологик усуллар ёрдамида ҳайвонлар наслини яхшилаш ва биохилма-хиллигини ривожлантириш. // Биохилма-хилликни сақлаш ва ривожлантириш муаммолари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. Гулистон, 2012, 70-72 б.
5. Турдиқулов Т. - Республикада гўшт етиштиришни кўпайтиришнинг илмий асослари. //“География ва экология фанлар тизимининг долзарб муаммолари ва уларнинг ечимлари”// Республика илмий-амалий конференция материаллари. Гулистон, 2022, 274-277 б.